Нежива Л.Л.

Великостильова літературна компетентність: індикатори сформованості

Нежива Людмила Львівна, кандидат філологічних наук
доцент кафедри української літератури та методики її викладання
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Луганськ, Україна

Анотація. У статті схарактеризовано великостильову літературну компетентність та її складові згідно з естетичними засадами бароко, класицизму, романтизму, реалізму, натуралізму, імпресіонізму, експресіонізму, символізму, футуризму, сюрреалізму, постмодернізму. Автор вважає, що великостильова компетентність не обмежується теоретико-літературними знаннями. Її також характеризують високий рівень інтелектуально-емоційного сприйняття різностильових художніх творів, уміння оперувати універсальними інтерпретаційними ключами в читацькій діяльності.

Ключові слова: *літературна освіта, художній твір, літературний напрям, стильова домінанта, великостильова компетентність.*

Важливість літературної освіти для сучасного суспільства важко переоцінити, адже потужний духовний потенціал, закладений в художніх творах, впливає на формування особистісного образу світу з діяльнісно-ціннісною основою. Однак, засвоєння особистістю системи духовних цінностей, втілених письменником засобами мистецтва слова, можливе тільки за умови наявності достатнього естетичного досвіду, що забезпечується літературною компетентністю. Компетентний читач готовий до діалогу з письменником, літературними героями, а відтак, зростає його емоційна чутливість сприйняття різних життєвих явищ, моделюється культура поведінки.

Згідно з Державним стандартом базової і повної середньої освіти змістовими лініями літературного компонента (аксіологічною, літературознавчою, культурологічною) передбачено формування літературної компетентності учнів загальноосвітньої школи: "Аксіологічна лінія забезпечує опрацювання художнього твору в єдності його етичних та естетичних вимірів, спрямованість роботи над текстом на формування ціннісних орієнтацій і розвиток творчих здібностей особистості; літературознавча – засвоєння основних теоретико- та історико-літературних знань і розгляд твору в контексті літературного процесу; культурологічна – усвідомлення літератури як складової частини духовної культури українського та інших народів" [1, с. 4].

У методиці викладання української літератури до проблем формування літературної компетентності зверталися Л. Мозгова, А. Фасоля, Л. Фурсова, В. Шуляр, Т. Яценко та ін. Зокрема, Т. Яценко розглядає літературну компетентність як сукупність субкомпетентностей: загальнокультурної, читацької, комунікативно-мовленнєвої, ціннісно-світоглядної [7, с. 9], В. Шуляр перевіряє її рівень сформованості за аксіологічною, літературознавчою, комунікативно-мовленнєвою, культурологічно-порівняльною, діяльнісно-операційною, інформаційною компетенціями [6, с. 39 – 52]. Спорідненість цих підходів зумовлено мистецькою специфікою літератури, урахуванням її впливів на формування культурних та етнокультурних орієнтирів, розвиток мовленнєво-комунікативної діяльності, а ще можливостей духовно збагачувати особистість.

Продовжуючи розпрацьовувати літературну компетентність, виокремимо великостильову складову, пов'язану з вивченням літературних напрямів (великих стилів), обґрунтуємо необхідність її розвитку в старшокласників, визначимо індикатори сформованості на різних етапах шкільної літературної освіти.

Формування великостильової компетентності зумовлено завданнями літературної освіти: "Дати уявлення про основні літературні епохи, напрями, течії в контексті вітчизняної та світової культури"; "поглибити вміння інтерпретації творів літератури із застосуванням основних теоретичних понять"; "навчити школярів зіставляти різні літературні явища, визначати їх художню своєрідність" [3, с. 17]. Вільне оперування знаннями про літературні напрями сприятиме глибокому розумінню літературного твору й засвоєнню художнього образу світу через осягнення світоглядних та естетичних засад різних художньо-стильових парадигм.

На основі загальних положень про компетентнісний підхід в освіті та визначень "компетентності" [2; 5; 7] сформулюємо розуміння великостильової компетентності. Цим поняттям називатимемо сукупність властивостей особистості, що виявляються в свідомому застосуванні інтерпретаційних ключів до вивчення різностильових творів українського письменства; успішній реалізації знань про літературні напрями, течії в самостійній читацькій діяльності; вільному оперуванні стильовими естетичними орієнтирами літературно-мистецького простору в життєдіяльності та творчості.

Оскільки мотивацією вивчення літературних напрямів є необхідність оволодіння орієнтирами в літературно-мистецькому просторі, потреба належного сприйняття і розуміння різностильових художніх творів, взаємодія з ними, тому знання учнів не повинні обмежуватися системою теоретико-літературних понять. Учні вчаться впізнавати барокову химерність, класицистичну унормованість, романтичну емоційність і ліризм, сентиментальну надмірність почуттів, аналітичність реалізму, миттєвість вражень імпресіонізму, потужну емоцію експресіонізму, абстрактність символомислення символістів, фантастичну метафоричність сюрреалізму, деструктивність та епатажність футуризму, іронічність та пародійність постмодернізму тощо. Вивчаючи літературні твори, що репрезентують великі стилі, учні запам'ятовують їх, асоціюють із спорідненими на стильовому рівні творами живопису, музики, архітектури, кіно, театру тощо. На етапі системного читання учні вчаться розрізняти форми художнього відтворення дійсності, зумовлені

світосприйняттям письменника й мистецькою метою, визначати змістові та формальні особливості, зумовлені естетикою літературних напрямів. Більш складним рівнем є здійснення самостійного стильового аналізу, оперування універсальними інтерпретаційними ключами, зіставлення різних стильових явищ, виявлення їх художньої своєрідності, а також ознак впливу і взаємодії. На етапі творчо-критичного читання старшокласники усвідомлюють феномен синтезу великих стилів у літературному творі, творчості письменника. Великостильва компетентність забезпечує розширення чуттєвого діапазону сприйняття різностильових текстів, налаштування на відповідний рівень емоційно-художньої рефлексії у процесі читацької діяльності. Усе це дає можливість зробити особистісний вибір лектури за інтересами, виявленими до якогось із стилів, а також вести діалог на загальні теми про художню літературу і свої естетичні уподобання.

Визначимо індикатори сформованості кожної складової великостильової компетентності, враховуючи: стильову домінанту; особливості світогляду письменників; емоційний резонанс відповідно до пафосу; формальні й змістові чинники творів.

Про сформованість барокової складової великостильової компетентності свідчитимуть:

- осмислення барокового твору через естетику метафоричності, загадковості, химерності;
- встановлення діалогу з автором, розуміння його світогляду, позначеного глибокою релігійністю, суперечністю, софійністю;
- емоційне сприйняття піднесеного, урочистого пафосу українських барокових творів;
- осмислення їх елітарності, інтелектуального наповнення формально вишуканих поезій;
- розгадування мистецької загадки; розуміння мистецької гри зі словом, декоративності творів;
- тлумачення алегоричності, метафоричності, емблематичності, контрастності барокового художнього мовлення;
- усвідомлення духовного потенціалу барокових творів, у яких розкрито високе призначення людини, часто через боротьбу із своїми пристрастями і життєвими спокусами.

Сформованість класицистичної складової великостильової компетентності передбачає:

- розуміння особливостей творення літератури на раціоналістичних засадах, контрольованих розумом і мораллю;
- глибоке осмислення авторської позиції, котра носить дидактичний, моралізаторський характер;
- відповідне емоційне сприйняття етико-гуманістичного пафосу творів, позначених класицизмом;
- встановлення діалогу з героєм, який здатен підпорядкувати власні інтереси загальним, суспільним, державним, індивідуальні бажання – обов’язку; усвідомлення його моральної поведінки і вибору;
- відчуття міри і гармонії, закладених в природі речей.

Індикаторами романтичної складової великостильової компетентності є:

- відчуття потужного ліричного начала, що зумовлює змістові й формальні чинники романтичного твору, осмислення його на засадах творення через почуттєву сферу;
- встановлення діалогу з автором, який прагне викрити протиприродність, примирити людину і світ, удосконалити їх; розуміння його ролі пророка;
- осмислення художнього образу світу через національну міфологію та історію;
- глибоке сприйняття емоційного забарвлення художнього твору в дусі кордоцентризму;
- тлумачення подвійного (безпосереднього і символічного) значення образів у романтичному творі;
- засвоєння романтичного ідеалу краси душі людини, її почуттів.

Індикатори сформованості реалістичної складової великостильової компетентності:

- розуміння особливостей творення реалістичної літератури на засадах повноти і достовірності відображення об’єктивної дійсності;
- здатність аналітично заглиблюватися у відтворені реалістами суспільні процеси, проблеми буденного життя;
- характеризування реалістичних образів з урахуванням соціальної та побутової зумовленості їх творення, типовості зображення;
- встановлення діалогу з автором, який, художньо узагальнюючи пізнання об’єктивної дійсності, втілював свої ідеали в канву літературного твору;
- розуміння ролі реалістичних портретів, пейзажів, інтер’єрів, відтворених у деталях, відповідно до законів пізнавального зображення;
- усвідомлення і особистісне засвоєння гуманістичних ідеалів письменників-реалістів.

На етапі творчо-критичного читання поглиблюються знання про вивчені напрями, оглядово вивчається натуралізм і формуються уявлення про стильове різноманіття модернізму. Індикаторами сформованості натуралістичної складової великостильової компетентності є:

- аналіз та інтерпретація натуралістичних творів з позиції "наукової об’єктивності";
- відповідне сприйняття натуралістичних творів як резонансних фактів дійсності (часто низьких, брутальних), що вражають уявлення й спонукають до рефлексії;
- характеризування натуралістичних образів з урахуванням фізіологічної та психологічної зумовленості їх творення;
- розуміння публіцистичності та документалізму натуралістичних творів, значення застосування письменниками-натуралістами професійної лексики, грубої розмовної мови, жаргонізмів тощо;
- усвідомлення наслідків неконтрольованого вивільнення біологічних інстинктів, нездоланної прірви між жахливим, збоченим, потворним та ідеальним.

Індикатори сформованості імпресіоністичної складової великостильової компетентності:

- осмислення імпресіоністичного твору через естетику миттєвих вражень, що зумовлює його змістові й формальні категорії; асоціювання малярських та літературних імпресій;
- розуміння фрагментарності та мозаїчності художньо-композиційної структури твору, що складається з імпресій;
- коментування художніх імпресій, кольорових, звукових, дотикових та інших чуттєвих властивостей художніх образів, в яких втілено естетичне ставлення до зображуваного, настрій;
- емоційне відтворення імпресій із збереженням образної палітри;
- прагнення гармонії внутрішнього і навколишнього світу, розуміння краси довкілля як цілющої сили, джерела життєвої енергії.

Індикатори сформованості експресіоністичної складової великостильової компетентності:

- осмислення літературного твору з урахуванням естетики художньої експресії, максимальної емоційної напруги катастрофічного світовідчуття людини;
- розуміння стрибкоподібності та уривчастості сюжетно-композиційної структури та мови твору, зумовленої виплеском концентрованої емоції;
- асоціювання малярської, літературної, театральної та кіноекспресії;

- усвідомлене сприйняття емоцій, переживань, імпульсивних думок і дій героїв та суспільних потрясінь, що чинили негативний вплив на духовність людини, викликали "почуття на межі".

Індикатори сформованості символістської складової великостильової компетентності:
- розуміння символу як стильової домінанти, що зумовлює змістові та формальні особливості художнього твору;
- встановлення діалогу з автором, інтуїтивне розгадування художньо зашифрованої таємниці, того загадкового невидимого, що відчув і на що натякнув автор у творі;
- емоційне та інтелектуальне сприйняття багатозначності символів, унікальної метамови символізму, позначеного музикальністю;
- асоціювання літературного символу з музичним, образотворчим;
- відчуття естетики краси, породженої буттям.

На етапі творчо-критичного читання старшокласниками осмислюється естетика класичних стилів, творчо засвоєних модернізмом. Йдеться про аналіз та інтерпретацію художнього твору з урахуванням стильового синтезу. Про сформованість неоромантичної великостильової компетентності свідчитимуть такі властивості особистості: усвідомлення національного образу світу, художньо відтвореного через екзотичні теми і сюжети, пов'язані з різними часами і народами, фантастичним і реальним середовищем; засвоєння неоромантичного ідеалу краси людини, спроможної вольовими зусиллями та наполегливою працею досягати омріяного. Оволодіння літературознавчими ключами прочитання художніх творів, позначених рисами неокласицизму, передбачає, передусім: розуміння вишуканого естетизму; тлумачення ремінісценцій, цитат, алюзій з джерел класичної спадщини й взірців вітчизняної культури; усвідомлення духовних цінностей, репрезентованих класикою, особливо розуміння самоцінності й величі людини. Сформованість неореалістичної складової великостильової компетентності підтверджуватиметься такими властивостями: виявлення і осмислення проблем повсякдення, аналітичне сприйняття життєвих сюжетів; встановлення діалогу з неореалістичними героями – звичайними, на перший погляд, людьми повсякдення, проте особливими у своїй неповторності; осмислення власної життєвої позиції відповідно до вироблених народом критеріїв етики, художньо втілених неореалістами у створенні характерів героїв, сюжетах.

В 11 класі старшокласники знайомляться з таким складним художнім явищем, як футуризм. Учителеві необхідно створити умови, щоб учням вдалося за епатажністю й деструктивністю стилю відчути світ крізь призму поглядів людини початку XX століття, її захоплення стрімким розвитком техніки, механізацією виробничих процесів, появою електрики, розбудовою міст, за якими не важко помітити руйнування гармонії життя. Індикаторами сформованості футуристичної складової великостильової компетентності є:
- усвідомлення деструкції, епатажності, розриву з мистецькими традиціями як основних засад творчості футуристів;
- осмислення футуристичних творів з урахуванням експериментаторства митців, відчуття створеного ними світу речей, предметів, матерії, розуміння фактурності, наочності, візуальності авангардного мистецтва;
- інтелектуальне сприйняття футуристичного захоплення технічною красою, урбаністичних тем з ритмами міського життя, нових механічних образів, мови футуристів – "футуристичного зауму";
- повага до мистецького пошуку, творче засвоєння вольових рис футуристів у виявленні власної оригінальності, побудові перспектив на майбутнє.

Поняття "сюрреалізм" не включено в шкільну програму з української літератури й не коментується в шкільних підручниках, проте сюрреалістична естетика є ключем до прочитання творів Б.-І. Антонича, поетів Нью-Йоркської групи, рисами сюрреалізму позначена творчість І. Драча, М. Вінграновського. Тому є необхідність формування сюрреалістичної складової великостильової компетентності:
- розуміння специфіки вираження індивідуального і колективного несвідомого засобами автоматичного письма як основи сюрреалістичного художнього мислення;
- осмислення змісту сюрреалістичного твору як особливого міфосвіту, який постав на основі національного світосприйняття;
- тлумачення парадоксальних, розгорнутих метафор з урахуванням досвіду національної культури;
- встановлення діалогової взаємодії, співтворчості з автором у вибудовуванні ланцюгів асоціацій при тлумаченні сюрреалістичних образів з їх непередбачуваними метаморфозами і безкінечною низкою смислів;
- усвідомлення основ пракультури, звичаїв, обрядів, оберегів українців, що постають через фольклорну стихію у вітчизняному сюрреалізмі.

Індикатори сформованості постмодерністської складової великостильової компетентності:
- осмислення твору постмодернізму, враховуючи такі його риси, як іронічність, пародійність, поєднання непоєднуваного, абсурдність;
- здійснення інтертекстуального аналізу на різних рівнях (сюжетно-композиційному, образному, мовному, версифікаційному тощо);
- оперування принципом гри під час аналізу та інтерпретації постмодерного твору, як основного принципу його творення;
- усвідомлення себе-у-світі, ідентифікація власного "Я" відповідно до сучасного суспільства, однолітків, національної культури.

Великостильова літературна компетентність як складна багатопланова властивість особистості інтегрується в інші компетентності, впливає на їх формування й стає їх органічним складником. Зокрема, комплекс особистісних якостей старшокласника, що характеризують його мовленнєву культуру, значно розширюється знанням літературних напрямів, їх стилі дають можливість усвідомити й творчо засвоїти різні відтінки художньої мови: декоративність мови барокового твору, ліризм – романтичного, аналітичність – реалістичного, публіцистичність та документальність – натуралістичного, фрагментарність і мозаїчність – імпресіоністичного, надмірну емоційність – експресіоністичного, таємничість і абстрактність – символістського, вишуканий естетизм – класицистичного, експериментаторський заум – футуристичного, складну метафоричність – сюрреалістичного, іронічність – постмодерністського тощо.

Оскільки в естетиці літературних напрямів відбито образ світу в його національних варіантах, великостильова складова розширює можливості етнокультурної компетентності, зокрема: занурення в культурну добу при сприйнятті художнього твору; дослідження (на засадах національної психології, етики, філософії)

світовідчуття, світосприйняття, світовираження людини різних поколінь у творах різних мистецьких напрямів; визначення міжнаціональних (спільних для світового мистецтва) засад та національної своєрідності художнього стилю різних мистецтв.

Таким чином, комплекс компетентностей, утворений великостильовою літературною парадигматикою, забезпечуватиме формування особистісних загальних уявлень про розвиток мистецтва як єдиної художньої системи, засвоєння старшокласниками художнього образу світу. Отож, є необхідність продовжити дослідження в напрямку створення методичних моделей вивчення кожного літературного напряму з розробкою методичних прийомів, видів діяльності, літературознавчих завдань, які забезпечуватимуть успішність оволодіння стильовими орієнтирами та їх застосування в самостійній читацькій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards
Derzhavnyj standart bazovoi' i povnoi' seredn'oi' osvity [State Standard of basic and secondary education] [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards

2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании [Электронный ресурс]. / И.А. Зимняя. – Режим доступа: http://nashaucheba.ru/docs/46/45983/conv_1/file1.pdf.
Zimnjaja I.A. Kljuchevye kompetentnosti kak rezul'tativno-celevaja osnova kompetentnostnogo podhoda v obrazovanii [Key competences as an effectively-targeted basic of a competence approach in education] [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://nashaucheba.ru/docs/46/45983/conv_1/file1.pdf.

3. Концепція літературної освіти / Л. Кавун, Л. Мірошниченко, О. Ніколенко, М. Сулима, К. Таранік-Ткачук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – № 10. – С. 10 – 20.
Koncepcija literaturnoi' osvity [Concept of Literary Education] / L. Kavun, L. Miroshnychenko, O. Nikolenko, M. Sulyma, K. Taranik-Tkachuk // Ukrai'ns'ka mova j literatura v serednih shkolah, gimnazijah, licejah ta kolegiumah. – 2010. – № 10. – S. 10 – 20.

4. Пахаренко В. Українська поетика / В. Пахаренко. – Черкаси: Відлуння-плюс, 2002. – 320 с.
Paharenko V. Ukrai'ns'ka poetyka [Ukrainian poetics]. – Cherkasy: Vidlunnja-pljus, 2002. – 320 s.

5. Хуторской А.В. Практикум по дидактике и современным методикам обучения / А.В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2004. – 541 с.
Hutorskoj A.V. Praktikum po didaktike i sovremennym metodikam obuchenija [Workshop on modern didactics and teaching methods]. – SPb.: Piter, 2004. – 541 s.

6. Шуляр В.І. Сучасний урок літератури : технологічні моделі : [навч. посібн.] / В.І. Шуляр. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 136 с.
Shuljar V.I. Suchasnyj urok literatury : tehnologichni modeli [Modern literature lesson: technological model]. – Mykolai'v: Vyd-vo ChDU im. Petra Mogyly, 2009. – 136 s.

7. Яценко Т. Формування компетентного читача на уроках української літератури в основній школі / Таміла Яценко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2012. – № 5. – С. 8 – 10.
Jacenko T. Formuvannja kompetentnogo chytacha na urokah ukrai'ns'koi' literatury v osnovnij shkoli [Formation of a competent reader at the Ukrainian literature lessons in secondary school] // Ukrai'ns'ka literatura v zagal'noosvitnij shkoli. – 2012. – № 5. – S. 8 – 10.

Nezhyva L.L. The competence formation in the sphere of literary directions

Abstract. In the article the indicators of competence formation in the sphere of literary directions are determined. It is also characterized its compounds, given by the esthetics of baroque, classicism, romanticism, realism, naturalism, impressionism, expressionism, symbolism, futurism, surrealism, postmodernism. According to the author's theory the competence in the sphere of literary directions is not measured by theoretical-literary knowledge. Its characteristics should be a high level of intelligent-emotional comprehension of pieces of art, which represent different literary directions; skills of accomplishment of an artistic-stylish analysis individually, operation of universal interpretation keys in reader's activity.

Keywords: *literary education, a piece of art, a style dominant, competence in the sphere of literary directions.*

Неживая Л.Л. Компетентность в области литературных направлений: индикаторы сформированности

Аннотация. В статье охарактеризована компетентность в области литературных направлений и ее составные компоненты соответственно с эстетикой барокко, классицизма, романтизма, реализма, натурализма, импрессионизма, экспрессионизма, символизма, футуризма, сюрреализма, постмодернизма. Согласно с теорией автора, компетентность в области литературных направлений не ограничивается теоретико-литературными знаниями. Ее характеристиками должны стать: высокий уровень интеллектуально-эмоционального восприятия художественных произведений, представляющих различные литературные стили; умения оперировать универсальными интерпретационными ключами в читательской деятельности.

Ключевые слова: *литературное образование, художественное произведение, стилевая доминанта, компетентность в области литературных направлений.*